

ANGELAS AŽUOLE: XVII A. ĮVYKIŲ STEBĖTOJO IR DALYVIO INTERPRETACIJOS

DAINIUS ELERTAS

Viena daugiatomio Mato Pretorijaus veikalo *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla* dalis skirta ikikrikščioniškos prūsų religijos vaizdo rekonstrukcijai. XVII–XVIII a. sandūros istorikas panaudojo ne tik įvairius senuosius rašytinius šaltinius, bet ir savo amžininkų bei paties liudijimus apie „pagonybės liekanas“. Kai kuriuose jų aprašymuose nuskamba net po kelias valstietiškos pasaulėjautos elementų interpretacijas. Viena interpretacijų – tai šiuos dalykus aprašiusio išsilavinusio, išmanančio hebrajų, skandinavų, Antikos religijas kunigo ir istoriko pasakojimas su paaiškinimu, o kita – paties įvykio dalyvio aiškinimas. Nereikia tikėtis, kad abi interpretacijos būtų iki galo atviros. Kunigas-istorikas galėjo turėti svarių priežasčių šį tą nutylėti. Ne viską iškloti galėjo ir kiti liudytojai. Tačiau skirtingas stebėtojo ir dalyvio vertinimas praveria plyšelį į lietuviškai kalbėjusių Prūsijos valstiečių ir apie tai rašiusio kunigo-istoriko vidinį pasaulį. Šiam straipsniui buvo pasirinkti du nedideli siužetai iš minėto Pretorijaus veikalo. Tarpusavyje juos siejančios ašys – Dievas ir angelas.

Ažuolas – Angelas – Dievas. Pirmas pasirinktas pasakojimas pateikiamas IV knygos „Apie senovės prūsų šventoves“ I skyriuje „Apie senovės prūsų stambeldiškų apeigų vietas, ir būtent apie Romavos ažuolą“. Jis įterptas į skirsnį „Kodėl prūsai vieną ar kitą medį ar ažuolą garbino labiau už kitus?“. Šis skirsnis įterptas tarp kitų dviejų: „Ažuolų teikiama nauda ir kaip šventieji, net ir angelai, tuo naudojosi. Prūsai – to pasekėjai“ ir „Šventųjų medžių skyrimas nuo nešventų. Keistas kadagys Švedijoje“¹. Galima

Tyrimas atliktas vykdant Europos Socialinio fondo remiamą Visuotinės dotacijos projektą „Vertybių transformacijos Baltijos regiono rytinėje pakrantėje Brandžiaisiais viduriniais ir Ankstyvaisiais naujaisiais amžiais“ (VP1-3.1-ŠMM-07-K-02-084).

¹ Matas Pretorijus, *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla = Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne*, sudarė Ingė Lukšaitė, t. 3: *IV knyga. Senovės prūsų idololatrija; V knyga. Senovės prūsų šventės; VI knyga. Senovės prūsų konsekracijos*, parengė Ingė Lukšaitė, Milda

numanyti, kad nagrinėjamas pasakojimas priskirtinas „stambeldiškų apėigų vietų“, „Romavos ažuolo“ aptarimui. Sužinome, kad senovės prūsai, sekdami šventųjų ir net angelų pavyzdžiu, naudojami ažuolu, kuris gali būti šventas. Iš tiesų Pretorijus pateikė įvairių ažuolo gerbimo pavyzdžių iš senovės graikų, romėnų, skandinavų šaltinių ir Biblijos². Pastaroji aplinkybė istorikui net leido teigti: „mūsų prūsų paklydimas, kad jie kai kuriuos medžius taip didžiai gerbė, nelaikytinas blogybe“³. Tačiau netrukus kunigas apsidrausdamas pridūrė:

aš čia nenoriu būti užtaręs tų, kurie, nepaisydami to, kad turi dorus ir Dievą mylinčius kunigus ir mokytojus, vis dėlto *nenori atsisakyti iš senųjų protėvių paveldėtos klaidatikystės*, nors jiems tai jau įrodyta stipriais argumentais ir patraukliais įrodymais, ir kurių dar šen bei ten daug yra Prūsijoje, Žemaitijoje ir Lietuvoje.⁴

Šie prieštaringi kunigo-istoriko vertinimai skirti ir nagrinėjamam pasakojimui. Jame šalia pasakotojo-stebėtojo Pretorijaus prabilo neįvardytas precedento dalyvis.

Pretorijus savo pasakojimą pradeda nurodydamas patyrimo vietą ir aplinkybes: „Kai aš kadaise keliavau po Skalvą, Ragainės valsčių“⁵. Kelionėje jis susidūrė su vieno ažuolo gerbimu. Patirties aplinkybės aprašytos taip: „Kadangi buvo vakaras ir arti nebuvo kur apsistoti, nakvoti likau artimiausiame *kaimė, netoli to ažuolo*“⁶. Pretorijus informacijos pateikėją apibūdino taip: „Mano šeimnininkas buvo senas, turtingas, bet taip pat ir gudrus bei prietaringas valstietis, su kuriuo aš įsikalbėjau apie tą ažuolą. Po ilgo pokalbio iš jo sužinojau, kad jis ir į jį panašūs gerai žina“⁷; „Šitas žmogus, nepaprastai įsikibęs į savo mąstyseną, papasakojo ir daugiau šitokių dalykų“⁸. Informatorius buvo įsitikinęs savo teisumu („Jis pareiškė“) ir vadovavosi iš seniau perteikta tradicija, senolių autoritetu – „dievų ir protėvių aiškiai

Girdzijauskaitė, Sabina Drevello, Mintautas Čiurinskas, iš vokiečių kalbos vertė Jonas Kilius, iš lietuvių kalbos vertė Jürgen Buch, iš lotynų kalbos vertė Mintautas Čiurinskas, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2006, p. 71.

² *Ibid.*, p. 71–81.

³ *Ibid.*, p. 81.

⁴ *Ibid.* Čia ir toliau kursyvas citatose mano, – D. E.

⁵ *Ibid.*

⁶ *Ibid.*

⁷ *Ibid.*

⁸ *Ibid.*, p. 83.

prisakyta“, „proseneliai jam aiškine“, „jiems taip pat išaiškinta“⁹. Galima numanyti, kad senas, pasiturintis, išmintingas ir prosenelių priesakus žinantis ūkininkas buvo gerbiamas bendruomenėje. Juk ne veltui būtent čia apsistojo keliaujantis kunigas.

Pretorijus išorinius šventenybės pasireiškimo požymius apibūdino taip: „man buvo parodytas ažuolas, kurio šakos buvo keistai susipynusios ir suaugusios ir kuris aplinkiniams buvo šventas“¹⁰. Išsiskiriantiems iš aplinkos objektams dažnai suteikiamos ypatingos savybės. Tokiame ažuole ir pasireiškė šventenybė: „Proseneliai jam aiškine, kad *Dievas prie tokių ažuolų dažnai iškviečia angelą, kuris pamaldiesiems darąs gera, o blogiesiems – bloga*“¹¹. Šią žinią galima perteikti ir kitaip: a) angelas daro pamaldiesiems gera, o blogiesiems – bloga; b) angelą iškviečia Dievas; c) angelas iškviečiamas prie tokių, t. y. išsiskiriančių, ažuolų. Žinutė nekelia abejonių dėl to, kad angelas pavaldus Dievui ir pagal žmonių veiksmus skiria atpildą, t. y. gerus ir blogus dalykus. Pateikiama paprasta atpildo idėja: blogiems – bloga, o geriems, t. y. pamaldiems, – gera. Neaišku, ar angelas pats pajėgus spręsti apie pamaldumą ir teisingą atlygį. Taip pat, kiek pamaldumu buvo galima įtakoti angelo skiriamą atpildą. Santykius su šventenybe ūkininkas plačiau paaiškina vėliau: „jiems taip pat išaiškinta, sakė jis, kad nesą bloga tenai ką nors paaukoti, tai jis ir darąs – *ne medžiams, o angelui arba daugiau Dievui*, kuris ten angelą pasodinęs“¹². Tokia ūkininko interpretacija nebuvo svetima judėjų ir krikščionių pasaulio paribiems. Kabala besiremiančioje Naujųjų laikų aušros magijoje pamaldumu ir įvairiomis manipuliacijomis savo tikslams bandoma pajungti galinguosius angelus – demonus ir per juos paveikti Dievo valią¹³. Prūsų ūkininko santykis su Dievu ir angelu užmezgamas per auką prie ypatingo ažuolo. Išsiskiriantis ažuolas tebuvo tik laidininkas, su kuriuo elgiamasi kaip su šventenybės palytėtu objektu:

⁹ *Ibid.*, p. 81, 83.

¹⁰ *Ibid.*, p. 81.

¹¹ *Ibid.*, p. 83.

¹² *Ibid.*

¹³ Vienas plačiausių maginių knygų *Grimoire* vertimų rinkinys, kuriame publikuojami ir XV–XVII a. kabalos tradicijos (*Saliamono testamentas, Lemegeton Clavicula Salomonis, Liber Malorum Spirituum Seu Goetia ir kt.*) kūriniai: Нина Клебанова, Анна Остапчук, Александр Санаров, Frater Marsyas, Библиотека гримуаров Алистера Кроули, Москва: Велигор, 2003; Arthur Edward Waite, *The Book of Ceremonial Magic: The Secret Tradition in Goetia, Including the Rites and Mysteries of Goetic Theurgy, Sorcery, and Infernal Necromancy*, London: Rider, 1911.

jis ir į jį panašūs gerai žina, kad ažuolas, žiūrint į jį apskritai kaip į medį, nereikalaujas jokio garbinimo;¹⁴

Jis pareiškė, kad jie tiek pat nedaug tenusidedą Dievui, nieko blogo nedarydami tam medžiui (ir tai, sakė jis, esą visas garbinimas), kiek jie nenusidedą Dievui, nieko blogo nedarydami pastatytam kryžiui, kuris paprastai irgi esąs daromas iš ažuolo.¹⁵

Čia taikliai sulyginami du Dievo malonės laidininkai – ažuolas ir ažuolinis kryžius. Abu nereikalauja garbinimo, tačiau per abu reiškiasi šventenybė ir todėl jiems nieko bloga nedaroma.

Ūkininkas nurodė reikalavimą saugoti šventenybės paženklintą ažuolą nuo išniekinimo ir pažeidimo. Jo neapsaugojus, išniekinus, pažeidus, sulaukiama bausmės:

jie šitą medį, išskirdami iš kitų, garbiną todėl, kad jiems neva *dievų ir protėvių* aiškiai prisakyta, jog jeigu jie šitam medžiui neparodysią pagarbos, tarkime, jeigu jie jo neapsaugotų ir nukirstų arba apkapotų, tai jie garantuotai *būtų nu-
bausti*, ir jis galėjo pateikti daugybę šito pavyzdžių.¹⁶

Tai iliustravo tokia istorija:

Jis man pasakojo, kad kadaise vienas bedievis ir ištvirkėlis iš piktadariškų pasakatų nulaužęs keletą to ažuolo šakų ir jas puikuodamasis sutrypęs kojomis, tai jam tuoj pat nuo tos rankos, kuria buvo nulaužęs šaką, o tada ir nuo pėdos, kuria trypęs šaką, nuslinkusi oda; taip atsitikę ir tiems, kurie lietę šito žmogaus plaštaką ir pėdą norėdami pagydyti.¹⁷

Bausmės už šventenybės pažeidimą motyvas ataidi iš amžių glūdumos ikikrikščioniškose baltų, judėjų ir krikščionių tradicijose. 1004 m. *Vita S. Adalberti* užrašytoje prūsų kalboje minimos bendruomenę ištikusios bausmės, kai pažeidžiamas šventumas: „Esant tokiems žmonėms [...] mūsų žemė nebeaugina vaisių, medžiai nebebrandina sėklų, gyvuliai nebeveda jauniklių, senieji išgaišta“¹⁸.

Istorijų, perspėjančių apie bausmes šventenybių niekintojams, gausu ir XIX–XX a. lietuvių folklore: tragiškai žuvo Rambyno piliakalnio aukos

¹⁴ Matas Pretorijus, *op. cit.*, p. 81.

¹⁵ *Ibid.*, p. 83.

¹⁶ *Ibid.*, p. 81–83.

¹⁷ *Ibid.*, p. 83.

¹⁸ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, sudarė Norbertas Vėlius, iš lotynų kalbos vertė Leonas Valkūnas, t. 1: *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 181.

akmenį į girnas skaldęs malūnininkas vokietis Švarcas¹⁹; užsimušę antgamtinės jėgos per langą išstumtas švedas, kardų kirtęs į Aušros Vartuose esančio paveikslą Dievo Motinos veidą²⁰; nusižudė ar netikėtai mirė Priekulės, Pašyšių, Pagėgių bažnyčias griovę sovietų parankiniai²¹.

Pretorijus bausmės motyvą bandė racionalizuoti:

buvau skaitęs Coelijaus Rhodi[gino] raštuose: „Ažuolų šaknyse esti toks pražūtingą galią turintis gyvis, kad vien ant jo užmynus, nuslenka pėdų oda ir labai ištinsta visa blauzda. Tai yra juo nuostabiau, kad jeigu kas nori gydyti, taip pat ir nuo [šito] rankų nusilupa oda“, – taip rašo Coelijus. Kad ir kaip stengiausi, jo perkalbėti man nepavyko.²²

Aiškinantis krikščionybės poveikį Pretorijaus prakalbinto ūkio šeimininko interpretacijai, čia nebus remiamasi ažuolo kamienu, o bus sekama angelo sparno mostu. Kokius angelus randame kituose Pretorijaus užrašytuose XVII a. Prūsijos valstiečių liudijimuose?

Angelai. Angelų raiškos XVII a. prūsų pasaulėvaizdyje aptarimą verta pradėti nuo įdomios marginalijos. Nemuno deltos žvejų kaime Karklėje Pretorijus pats matė dievybės *Wejopattis* skulptūrėlę su vienu angelo atributu – sparnais: „ant pečių – du gana dideli sparnai“²³. Istorikas apie juos rašė: „Pagal mano spėliojimus, kadangi jis tai vadino *Weidiews*, t. y. „vėjo dievu“, tai ne atsitiktinai jam pritaisė sparnus, kad parodytų vėjo universalumą“²⁴. Tokios sparnų interpretacijos nepakaktų ryšiui tarp šios dievybės ir krikščionių angelų pagrįsti. Tačiau istorikas ją prilygina senesnių rašytinių šaltinių dievybei *Perdout*, o šią – su angeliu: „Šitą dievą Perdoitį jie įsivaizdavo kaip didelį dievą ar *angelą*, stovintį jūroje ant vandens, ir kur jis pakreipia savo sparnus, ten pasuka vėją ir atvaro ar nuvaro žuvis“²⁵. Teiginys „jie įsivaizdavo kaip didelį dievą ar angelą“ nurodo, kad taip įsivaizdavo ne užrašytojas, o pateikėjai, t. y. prūsai. Jeigu tai tiesa, tai prūsams sparnuoto

¹⁹ Otto Glagau, „Lietuvinių buitį ir būdas“, vertė Vytautas Jurgutis, in: *Lietuviniai: Apie Vakarų Lietuvą ir jos gyventojus devynioliktame amžiuje*, parengė Vacys Milius, (ser. *Lituanistinė biblioteka*, [8]), Vilnius: Vaga, 1970, p. 232.

²⁰ [Pranas Žukauskas] P. Vingis, *Vilniaus padavimai*, 2-asis, fotografuotinis leidimas, Vilnius: Alka, 1990, p. 160–162.

²¹ Kostas Kaukas, *Rausvos pamarių rasos*, Klaipėda: Rytas, 1995, p. 159, 164, 165.

²² Matas Pretorijus, *op. cit.*, p. 83.

²³ *Ibid.*, p. 279.

²⁴ *Ibid.*, p. 281.

²⁵ *Ibid.*, p. 279.

angelo vaizdinys buvo įprastas. Toks įprastas, kad išoriškai jis prilyginamas senajai dievybei. Tačiau šį spekuliatyvų teiginį kol kas reikia atidėti ir pateikti dar vieną vėjo ir angelų sąsają. Pretorijus Nybudžiuose asmeniškai susidūrė su užkalbėtojais, kurie angelais vadino ugnies stichijoje besireiškiančias būtybes:

Wejones yra tokie, kurie stebėjo vėjus, gebėjo juos paversti audra ir įvairiose vietose juos nukreipti pagal savo norą. Šių sugebėjimų turi keletas žmonių Nadruvoje; ir su nuostaba matai, kaip lengvai, kilus gaisrui, gali būti pakeista vėjo kryptis, tuo labiau, jei gaisras kyla per baisią audrą, – tai iš dalies aš pats mačiau 1678 metų spalį Nybudžiuose. Kai kurie iš šitų vėjo sukiotojų moka ir ugnį užkalbėti, *ugnies angelui* [Feur-Engel], kaip jie sako, paliepti, kad nedarytų žalos.²⁶

Ugnies apraiška nesvetima ir judėjų – krikščioniškos – islamo tradicijos angelams²⁷. Nadruvos užkalbėtojo santykis su ugnies angelu primena stichijų dvasių – elementalų pajungimą Ankstyvųjų naujųjų laikų knyginėje europiečių magijoje²⁸.

Angelų įsitvirtinimą XVII a. ūkininkų pasaulėvaizdyje nurodo Pretorijaus užrašyti „pagoniški“ papročiai. Jis pasakoja, kad ūkininkai prieš gerdami nupildavo gėrimo deivei *Žemynele*. Šis veiksmas vadintas *žemynelauti*. Pretorijus teigia:

nupildami jie sau į barzdą sumurma keletą žodžių. Kiek patyriau, jie paprastai sako štai ką: „*Žemynele, Žedkellei, zydek ruggeis, kweczais, mežais ir wissais jauwais, buk linksma. Diewel' ant musu, pritū musu darbu. Szwents Angelas pristotu, piktu zmoгу pro szalia nukreipk, kad mus ne apjoktu*“.²⁹

Samborios šventės aprašyme pateikiamas dar vienas šios maldelės variantas: „*Žemyne, žedkellei, zydek ruggeis, mezais ir wissais jauweis, buk linksmas, Diewe, ant musu, pri tu musu darbu Szwents Angelas pributu ir piktu žmoгу prisžalin nukraipyk, kad mus ne apioktu*“³⁰. Maldoje greta ūkininkų mylimos

²⁶ *Ibid.*, p. 411.

²⁷ Plačiau apie angelus žr. *Книги Еноха: Тайны Земли и Неба: Антология, составитель Игорь Лоциевский, Москва: Эксмо, 2003; Библия: Из 6, 6–7, Ez 1, 4, 1, 13–18, 3 Ezd 5, 20, Lk 12, 49; Koranas: sura 66 ayah 6; katalikų tradicija nušviesta knygoje: Ferdinand Holböck, *Drauge su angelais ir šventaisiais: Šventieji, kurie ypatingai bendravo su angelais, iš vokiečių kalbos į lietuvių vertė Sigita Švitrienė, Kaunas: Naujasis amžius, 2003.**

²⁸ Plg. Нина Клебанова ir kt., *op. cit.*, p. 399, 489, 493, 494, 496; Arthur Edward Waite, *op. cit.*, p. 180; Генрих Агрипа, *Оккультная философия, Москва: Ассоциация духовного единения „Золотой век“, 1993, p. 57, 106.*

²⁹ Matas Pretorijus, *op. cit.*, p. 482.

³⁰ *Ibid.*, p. 512.

Žemynėlės vėl sutinkami tie patys veikėjai kaip ir prie ažuolo Ragainės valsčiuje – Dievas ir angelas. Dievo prašoma atsiųsti angelą padėti darbuose, nukreipti piktus žmones pro šalį, neapjuokti prašytojų. Iš esmės – to paties kaip ir prie ažuolo.

Šalia didingų sparnuotų vėjo, ugnies, viską globojančių būtybių būta ir kuklesnių. Baroko epochos pamoksluose angelais virsdavo ir mirusių nekaltų kūdikių sielos. Putlių kūdikių su sparneliais galima aptikti ant antkapių ir įvairių konfesijų bažnyčių dekoracijose³¹. Pretorijus pasakoja, kad *Rodynes* apeigoje naujagimis vadintas Dievo duotu angelu: „senutė pakviečia tėvą, o tas klausia: „*Bau dawe Pons Diews / Szwenta Angela?*““³²

Ragainės valsčiuje angelą ant ažuolo pasodino Dievas. Toliau apie vieną jo apraišką ir Pretorijaus patirtį Nybudžiuose.

Pranašystė – Sapnas – Dievas. Antrasis pasirinktas pasakojimas užrašytas IV knygos „Apie senovės prūsų šventoves“ XV skyriuje „Apie šiais laikais Nadruvoje, Žemaitijoje bei kitur tebesančius vaidulučius arba vaidelius“ ir apima 25 skirsnį lakonišku pavadinimu „Viena istorija apie tai“. Jo turinį nusako prieš jį ir po jo esančių skirsnių pavadinimai – „Apie sapnonis“ ir „Apie šių žmonių atliekamas apeigas“³³. Iš skyriaus pavadinimo sužinome, kad veikalo autorius pasakoja tai, kas esą vyko rašomuoju laiku ir kažkokius vaidelius-vaidulučius, esančius Nadruvoje, Žemaitijoje. Pretorijus ateities apreiškimą per sapnus siejo ne tik su ikirikščioniškomis tradicijomis:

prie vaidulučių turi būti priskirti ir *sapnonei*, tai yra sapnonys, iš *sapnas* – „ein Traum“. Šitie gviešėsi ne tik sapnus aiškinti, bet ir, remdamiesi savo sapnuotu sapnu, įrodinėjo galį nusakyti būsimus dalykus. Visiškai taip, kaip Dievas sapne kalbėdavosi su savo šventaisiais pranašais, taip ir šėtonas čia norėjo mėgdžioti Dievą ir susikurti autoritetą savo tarnų akyse. [...] Šitokių sapnuotojų, ypač moterų, dar yra Nadruvoje, Skalvoje ir iš dalies Sūduvoje bei Notangoje ir jos dažnai, įkvėptos šėtono, gana gerai atspėja ateitį, kartais ir aiškindamos sapnus.³⁴

Šalia priskyrimo „pagonybės liekanoms“, šiame fragmente nuskamba krikščioniškos demonologijos motyvas – šėtono siekis mėgdžioti Dievą ir

³¹ Mindaugas Paknys, *Mirtis LDK kultūroje XVI–XVII a.*, Vilnius: Aidai, 2008, p. 192–193.

³² Matas Pretorijus, *op. cit.*, p. 648.

³³ *Ibid.*, p. 403.

³⁴ *Ibid.*, p. 423–425.

poveikis jo tarnams³⁵. Koks pačių dalyvių patirties įsivertinimas ir kaip tai interpretuoja su tuo asmeniškai susidūręs Pretorijus?

Istoriko pasakojimas pradedamas nuo įvykio aplinkybių:

Kai 1677 metais kilo triukšmas, kad švedai žada įsiveržti į Prūsiją, taip pat vyrai vienas po kito buvo mobilizuojami ir kiekvienas buvo susirūpinęs savo turtelį paslėpti saugioje vietoje, aš irgi liečiau surinkti mano daiktus. Ir štai į kleboniją ateina tokia senė, nadruvė [...]. Pakuotojas jai pasakė: „Kvaile, nešdinkis ir man netrukdyk, gal atėjai ką nors nukniaukti“. „Ai, apsaugok, Viešpatie, – atsakė moteris, – negalvok apie mane taip blogai, aš noriu pasikalbėti su ponu.“ Ji ateina pas mane ir įrodinėja, kad aš turįs nebijoti švedo [...].³⁶

Su kunigu kalbėjusi moteris nebuvo jauna, t. y. „tokia senė, nadruvė“. Savo parapijietę jis pažinojo, nes rašė: „gyvenime ta moteris, mano žinio mis, elgiasi nenusikalstamai“³⁷. Jos charakterį apibūdino taip: „kartais su savo kalbomis ji man atrodo esanti didelė tauškalė“³⁸. Kalbėjimas buvo įprastas tos moters bruožas: „ateina [...] kalbėdama“³⁹. Nadruvė ir pati pabrėžė, kad pažinojusi savo ganytoją ir klausiusi jo žodžių: „aš uoliai lankau bažnyčią, ir prisimenu, kad tu pats man sakei“⁴⁰. Ji pasakė Pretorijui apie tai, ką jis pasakojęs bažnyčioje: „prisimenu, kad tu pats man sakei, jog Dievas sapne kalbėjosi su savo pranašais ir jiems nurodė būsimus dalykus“⁴¹. Po to moteris pareiškė: „Dievas taip pasielgė ir su manimi“⁴². Sapną ji laikė tiesiogine Dievo žinia: „Dievas jai tai parodęs sapne, ir tada jinai ėmė išsamiai pasakoti savo sapną“⁴³. Tiriamas Pretorijaus klausimas sulaukė šmaikštaus atsakymo: „ar ji galėtų ir mane išmokyti šito meno. „Taip, – kalbėjo ji, – jei-gu tai būtų menas. Bet tai nuo Dievo.“⁴⁴ Tačiau atkaklusis kunigas netrukus

³⁵ Яков Шпренгер, Генрих Инститорис, *Молот ведьм*, предисловие Самуила Лозинского, перевод с латинского Николая Цветкова, Саранск: Норд, 1991, p. 75–96; Иоанн Триттемий, „Трактат о дурных людях и о колдунах“, in: *Демонология эпохи Возрождения (XVI–XVII вв.)*, составитель М. Тимофеев, Москва: РОССПЭН, 1996, p. 22–24; Людовико-Мария Синистрари, „О демониалитете и бестиалитете инкубов и суккубов“, in: *Ibid.*, p. 204–206.

³⁶ Matas Pretorijus, *op. cit.*, p. 425.

³⁷ *Ibid.*, p. 427.

³⁸ *Ibid.*

³⁹ *Ibid.*, p. 425.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 427.

⁴¹ *Ibid.*

⁴² *Ibid.*

⁴³ *Ibid.*, p. 425.

⁴⁴ *Ibid.*, p. 427.

pridėjo: „Po daugelio klausinėjimų sužinojau, kad ji kartais turinti tris dienas ir naktis gulėti kaip paslika“⁴⁵. O tai lyg ir rodytų sąmoningas pastangas siekiant sulaukti tokio sapno.

Kitoje vietoje Pretorijus pateikė analogiją iš Naujųjų laikų demonologijos:

Man pasakojo, kad kai kurios *pranašautojos* palei Žemaitijos sieną keletą dienų turi gulėti lyg mirusios, ir tik tada klausėjui gali duoti tinkamą atsakymą. Kaip kad yra tikras dalykas, jog dabartinės burtininkės ir raganos neva pasirodo savo sambūryje (jų kūnas ten nenuvyksta), nors iš tikrųjų lieka namuose lovoje arba ant šiaudų tarytum apimtos ekstazės. Tuo tarpu velnias tenai nusineša jų dvasią ir, būdamas visų galų meistras bei fokusininkas, suteikia kūną ir labai stipriai šiuos dalykus įkala į galvą: ji turi prisiekti, kad asmeniškai (taip pat ir kūnas) tenai buvusi ir galinti papasakoti, ką ten mačiusi.⁴⁶

Neaptikdamas nieko „pagoniška“, Pretorijus skaitytojui pateikė demonologišką argumentą: „Tačiau tai nereiškia, kad čia negali būti vaidulutės darbas, nes velnias juk gali apsimesti šviesos angelu“⁴⁷. Jis teigė, kad „Dievas tikriausiai atlaidžiai žiūri į šėtoną, apreiškiantį šitokius dalykus per tokius žmones“⁴⁸. Įvykio eigoje kunigas ir parapijietė savo vertinimų nepakeitė. Pretorijus perpasakojo pokalbį: „Aš netekau žado ir jai pasakiau: „Tu, matyt, būsi *burtininkė*“. „Ne, – pasakė jinai [...]“⁴⁹.

Ką iš Anapusybės siūsto sapno sužinojo senoji nadruvė? Pretorijus pasakoja, jog ji „įrodinėja, kad aš turįs nebijoti švedo“⁵⁰. Kunigas perteikia moters žodžius: „Ai, ko tu čia taip skubi pakuoti savo daiktus, ačiū Dievui, dar ne bėda, švedas šiais metais dar neateis“⁵¹. Tada ši „ėmė išsamiai pasakoti sapną, būtent: jinai man nupiešė tikrą karo stovyklą, taip pat ir kaip atrodo tie žmonės, kurie ateis į Prūsiją“⁵². Pranašystėje šalia terminų, vietos, aplinkybių buvo nurodomos ir svarbios būsimų įvykių smulkmenos:

aš turįs nebijoti švedo: Dievo valia, jis šiomet neateisiąs. Aš pamatysiąs, kad pirma mirsią du švedų kariuomenės vadai, kol tai atsitiksią. Po metų tas galį ir

⁴⁵ *Ibid.*

⁴⁶ *Ibid.*, p. 187.

⁴⁷ *Ibid.*, p. 427.

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ *Ibid.*, p. 425.

⁵⁰ *Ibid.*

⁵¹ *Ibid.*

⁵² *Ibid.*

atsitikti, bet Dievas švedams į širdį įdėjęs mintį, kad savo pavaldiniams jie neturį uždėti didelės naštos.⁵³

Nepatikklusis kunigas neskubėjo vertinti pranešimo turinio: „Pranašai kalbėjo teisybę, taip ir įvyko, aš irgi palauksiu, ar tu būsi kalbėjusi teisybę“⁵⁴. 1678 m. lapkritį į Klaipėdos didįjį valsčių įsiveržę švedai iš tiesų sustojo Kaukėnuose iki gruodžio. Į Prūsijos gilumą jie išžygiavo jau 1679 m. sausį⁵⁵. Todėl netrukus Pretorijus turėjo galimybę įsitikinti pranašystės tikslumu: „Kai švedų kariuomenė 1679 metų sausį stovėjo Įsruityje, iš smalsumo nuvažiavau į tą miestą apžiūrėti kariuomenės ir generolų ir įsitikinau, kad viskas tiesa, ką man buvo sakiusi ta moteris“⁵⁶. Moteris atėjo vėl ir paklausė: „Pone, argi aš sakiau neteisybę?“⁵⁷ Tačiau vietoje laukto Dievo apreiškimo pripažinimo pasakotojas išdėstė jau aptartą demonologišką jo aiškinimą. Galbūt tai buvo įtakota dar vieno faktoriaus – XVII a. vyko daugiausia raganų procesų Prūsijoje. Jų priskaičiuojama net 281, iš kurių 37 žinomi Sambijos srityje. Čia procesai pasiskirstė taip – 14 Karaliaučiuje, 14 Žuvininkuose, 9 Ragainėje ir Labguvoje⁵⁸. Nybudžių kunigui jie turėjo būti žinomi, todėl būtent šiame kontekste tampa suprantamesnė demonologiška informacijos apie senąją nadruvę interpretacija.

Valstietiška krikščionybė. Svarbu yra tai, kad nors pasakotojas-stebėtojas ir įvykio dalyvė apreiškimo sapne atvejį aiškino radikaliai priešingai, tačiau vis tiek krikščioniškos pasaulėjautos šviesoje. Vienoje interpretacijoje tai teisingas Dievo, o kitoje – Šėtono apreiškimas. Todėl sąmoningos pagonybės buvimo galimybę čia tenka atmesti. XVI–XVII a. Prūsijoje pagonybės liekanomis buvo vadinamos ir katalikų pamaldumo apraiškų reliktai. Pretorijaus amžininkas evangelikų liuteronų kunigas Theodoras Lepneris pabrėžė konservatyvią Prūsų liutuvų elgseną bažnyčioje: „Atėję į bažnyčią vyrai ir moterys klaupiasi ant kelių ir tyliai sukalba „Tėve mūsų“. [...] čia po truputį atprantama klūpėti, kadangi jie mato, kad vokiečiai taip ne-

⁵³ *Ibid.*

⁵⁴ *Ibid.*, p. 427.

⁵⁵ Jochann Sembritzki, Arthur Bittens, *Šilokarčemos apskrities istorija*, iš vokiečių kalbos vertė Jonas Jonaitis, Šilutė: Šilutės kraštotyros draugija, 2008, p. 49.

⁵⁶ Matas Pretorijus, *op. cit.*, p. 427.

⁵⁷ *Ibid.*

⁵⁸ Jacek Wijaczka, *Magia i czary: Polowanie na czarownice i czarowników w Prusach Książęcych w czasach wczesnonowożytnych*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2008, p. 115.

sielgia⁵⁹. Kartu su poterių kalbėjimu ar malda „Tėve mūsų“ šią įprastą katalikų maldos pozą sutinkame daugelyje Pretorijaus aprašytų „pagoniškų“ namų apeigų:

Klūpant taip pat žiūrima, kad būtų klūpima įsitempus, kad sėdynė nenusileistų ant blauzdų ar kulnų lyg pusiau sėdomis. Žmona turi klūpėti vyrui iš kairės, vaikai šalia šeimininko ir šeimininkės pagal amžių. Vyras klaupiasi taip, kad veidas būtų nukreiptas į duris, o kai jis geria, tai užgeria savo žmoną iš dešinės į kairę.⁶⁰

Kaip ir bažnyčioje, namų apeigose dalyviai suklaupia griežta hierarchiškai tvarka – vyrai dešinėje, moterys kairėje, vaikai pagal amžių, o samdyta šeimyna už jų. Tačiau yra esminių skirtumų – namų apeigose dalyviai klūpo veidu į duris. Pirmosios christianizacijos bangos pamaldumo formų gyvybingumas valstiečių tarpe leidžia kalbėti apie gilesnį jos poveikį nei manyta iki šiol. Vienas iš pateiktų pasakojimų parodė, kad net ir tokie senosios religinės tradicijos atributai, kaip, pavyzdžiui, senolių gerbiami išskirtiniai ažuolai, XVII a. buvo apmąstomi krikščioniško kosmoso kategorijomis. Jo pakraščiuose dar knibždėjo pavojingi, gerbtini, kenkiantys ir padedantys deivilai, dievybės ir dvasios. Jos reiškėsi šalia arba su krikščioniškais šventaisiais. Pretorijaus aprašytose sėkmę, išgyvenimą užtikrinančiose valstiečių apeigose apčiuopiami šio kosmoso kontūrai. Tačiau jo centre jau gyveno krikščionių Dievas su angelais⁶¹.

Mato Pretorijaus veikale ieškant XVII a. valstiečių dvasinio gyvenimo atspindžių, svarbu yra ne tiek skverbtis į gilesnius praeities klodus, o lyginti valstiečių vidinio pasaulio ypatybes platesniame geografiniame areale. Tikėtina, kad ten rasime daugiau bendrų valstietiškos krikščionybės interpretacijų su panašiomis marginalijomis negu lokalių pagonybės liekanų.

⁵⁹ Teodoras Lepneris, *Prūsų lietuviai = Der Preusche Littau*, parengė ir iš vokiečių kalbos vertė Vilija Gerulaitienė, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2011, p. 221.

⁶⁰ Matas Pretorijus, *op. cit.*, p. 517.

⁶¹ Panašią padėtį fiksavo katalikų valstietiško religingumo tyrėjai LDK, pvz., žr. Jolita Sarcevičienė, „Lietuvos valstiečių religingumas XVIII a.: tamsioji mėnulio pusė“, in: *LDK dvasingumas tarp tradicijos ir dabarties*, sudarė Vaida Kamuntavičienė, Aušra Vasiliauskienė, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2010, p. 133–149.

ANGEL IN AN OAK TREE: INTERPRETATIONS OF A 17TH CENTURY PARTICIPANT AND OBSERVER OF EVENTS

Dainius Elertas

Summary

At the turn of 16th–18th c. one of the works of Matthaeus Praetorius, *Deliciae Prussicae, oder Preussisch Schaubuchne* section presents reconstruction of the Prussian religious. In it the historian – a priest presented descriptions of “pagan relics” he himself had seen. In several descriptions without the priest – the historian is told the interpretation of the other involved people. The article analyzed two events described by Praetorius. One story revolves around God and an angel while the other – about God and his prophetic message in the dream. In both cases Praetorius presented an expression of paganism. The second event was interpreted in the light of Christian demonology. Other witnesses of these events presented radically different evaluations. Their interpretation is Christian. An analysis of the angel figure and elements of Christian piety in closed peasant rituals is presented. Attention is drawn to the Catholic devotional practice in the Evangelical Lutheran customs of Prussian peasants. The development of Christianity before the 16th century is discussed. Relics of the old world, magic, mythical creatures are integrated into the Christian peasants space and pushed out. The Christian God and the angels were at the center of the worldview of the peasants.